

Mahmood Mamdani (1996): *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey. 353 s.

Teosta, jonka sisällöstä on aika yksityiskohtainen käsitys jo ennen kuin on ehtinyt edes pitää sitä käsissään, voi varmaan hyvällä syyllä epäillä klassikoksi. Jos lisäksi huomaa sen tuoneen tieteelliseen keskusteluun uusia käsitteitä, jotka sekoittavat totuttuja koulukuntarajoja, voi olla jo melko varma asiasta.

Ennen kuin ryhdyin lukemaan Mahmood Mamdanin teosta "Citizen and Subject", olin kuullut siitä kaksi esitelmää, nähnyt lukuisia viitteitä siihen ja ruvennut itsekin käyttämään muutamia hänen käsitteistään. Erikoista on tietysti, että kyse on vasta vajaan vuoden vanhasta teoksesta. Siihen johtanut tutkimustyö alkoi Mamdanin omien sanojen mukaan kuitenkin jo vuonna 1981, ja jo muutaman vuoden ajan hän on esitellyt työnsä keskeisiä ajatuksia. Kirjan nopean leviämisen kannalta ei ole ollut yhdentekevää, että sitä odotettiin.

Ugandalaisen Mamdanin tausta on marxilaisessa tutkimusperinteessä, joka muodostaa myös teoreettisen kontekstin hänen teeseilleen. Poliittinen konteksti taas syntyy Mamdanin eksplisiittisesti asettamasta kysymyksestä: kuinka Afrikka voisi demokratisoitua? Tieteen sisäinen diskurssi, johon Mamdani osallistuu, on erityisesti yhdysvaltalaisen tutkijoiden piirissä jo viime vuosikymmenen alussa alkanut keskustelu afrikkalaisesta valtiosta. Laajuudestaan huolimatta tämä keskustelu on pyörinyt hämmästyttävän pinnallisten analyysien ympärillä ja päätynyt lähes tautologisiin toteamuksiin afrikkalaisen valtion "pehmeystä", "patrimoniaalisuudesta" tai "alikehittyneisyydestä" Afrikan poliittisia ongelmia selittävinä tekijöinä. Keskustelu ei ole pureutunut siihen, miten afrikkalaisia todella hallitaan ja millaisia mahdollisuuksia ja pidäkkeitä nämä hallitsemisen muodot synnyttävät sitä kohtaan nousevalle vastarinnalle.

Hallitsemisen muotoja on lähestyttävä niiden historiallisen kehityksen kautta. Tämä johtaa Mamdanin kritisoimaan sellaista poliittisen taloustieteen soveltamista, joka pyrkii selittämään poliittisia ilmiöitä pelkästään taloudellisia suhteita analysoimalla ja jättää instituutioiden tarkastelun sivuun. Historiallinen ote merkitsee myös sitä, ettei demokratisoitumisen ja sen esteiden tutkiminen ole mahdollista pelkkien demokratian ja pluralismin teorioiden avulla. Siinä missä edellinen ylikorostaa kapitalistisen tuotantotavan tai sen puuttumisen merkitystä, jälkimmäinen näyttää juuttuneen afrikkalaisessa kontekstissa varsin elitistisen kansalaisyhteiskunnan roolin pohtimiseen.

Mamdani on tehnyt omat empiiriset tutkimuksensa Ugandassa ja Etelä-Afrikassa. Ottamalla Etelä-Afrikan esimerkiksi afrikkalaisesta valtiosta hän kyseenalaistaa yleisen käsityksen, jonka mukaan Etelä-Afrikka poikkeaa radikaalisti muusta Afrikasta. Etelä-Afrikan erityisyyttä kiistämättä Mamdani väittää, ettei apartheid suinkaan ollut poikkeuksellinen ilmiö Afrikan historiassa, vaan looginen osa maanosaan institutioitua valtarakennetta, joka perustui hallittujen jakamiseen toisaalta etnisiin ryhmiin ja toisaalta maaseutuun ja kaupunkiin. Koloniaalisessa valtiossa tämä toteutui ennen muuta epäsuoran hallinnon kautta.

Mamdanin mukaan kolonialismi synnytti kaksijakoisen valtion, jossa länsimaista vallanjako-oppia ja edustuksellista demokratiaa toteutettiin vain kaupungeissa, eurooppalaisten ja/tai "sivistyneiden" afrikkalaisten ja muualta siirtomaavallan alaisuudessa olevilta alueilta tulleeseen väestöön. Maaseutua hallittiin epäsuorasti sulauttamalla päällikköinstituutioon sekä toimeenpaneva, lakiasäätävä että oikeudellinen valta. Tätä Mamdani kutsuu desentralisoiduksi despotismiksi. Päälliköistä tehtiin autonomisia suhteessa talonpoikiin, mutta samalla riippuvaisia suhteessa koloniaaliseen keskushallintoon.

Kun kaupunkiin tuotiin eurooppalaisten siirtomaavaltujen oikeusjärjestelmä ja laki lähes sellaisenaan, maaseudulla sovellettiin tapaoikeutta. Mamdanin yksityiskohtaisesti dokumentoima ja laajaan kirjallisuusaineistoon perustuva kuvaus tämän tapaoikeuden institutiosta eri puolilla Afrikkaa tuo esiin sen mielivaltaisuuden, jolla siirtomaahallinto päätti, mikä oli minkäkin "heimon" tapa, missä heimojen rajat kulkivat, keille annettiin päällikön asema ja ennen kaikkea mistä kaikesta päällikkö sai päättää. Ideologisella tasolla tapaoikeuden "tunnustamisen" tarkoitus oli suojella afrikkalaista kulttuuriperintöä ja elämäntapaa. Mamdanin lainaamat alkuperäislähteet kertovat

herkullisesti siitä, miten siirtomaaviranomaiset eivät halunneet pilata afrikkalaisia länsimaisilla demokratia- tai oikeuskäsityksillä.

Mamdanin mukaan moderni afrikkalainen valtio rakennettiin sellaiseksi, jossa kansalaisuus toteutui vain kaupungeissa, mutta maaseudulla ihmisistä tehtiin alamaisia. Kansalaisuuden myötä kaupunkeihin kehittyi myös kansalaisyhteiskunnan alue, jossa rotuun perustuva sulkeistaminen, apartheid, tuli sitä tärkeämmäksi, mitä uhatummaksi siirtomaahallinto tai eurooppalainen vähemmistö tunsii asemansa. Maaseudulla "traditio" ja heimo, riippumatta niiden aitouden tai keinotekoisuuden asteesta, eivät olleet ainoastaan siirtomaahallinnon käyttämiä välineitä. Niistä tuli tämän hallinnon mekanismeja ja siten olennainen osa afrikkalaista valtiota.

Vaikka itsenäistyminen synnytti erilaisia murroksia tähän hallitsemistapaan, valtio ei demokratisoitunut ja despotismi vain muutti muotoaan. Kansalliset vapautusliikkeet, jotka syntyivät afrikkalaisen sivistyneistön piirissä, mielsivät koloniaalisen alistamisen vieraana valtana ja rodullisena sulkeistamisena. Ideologisella tasolla tämä merkitsi rasismia ja imperialismia vastustamista. Vaikka radikaalit liikkeet ajoivatkin myös "kolonialismin korruptoiman" päällikköinstituution kaatamista maaseudulla, seurauksena ei ollut itse hallintorakenteiden muuttaminen. Rasismia vastaisuus ei ollut tribalismia vastaisuutta ja monet kaikkein radikaaleimmista hallituksista vannoivat eri heimojen traditioiden kunnioittamisen ja tapaoikeuden demokraattisuuden nimeen – jo siitäkin syystä, että käytäntö oli perin halpa ja kuormitti keskushallintoa varsin vähän. Ainoa muutos oli siinä, että päälliköt vaihtuivat yksipuoluejärjestelmän puoluekaadereiksi, mikä Mamdanin mukaan yksinkertaisesti vain muutti desentralisoidun despotismin sentralisoiduksi despotismiksi. Konservatiiviset itsenäisyysliikkeet eivät edes yrittäneet kitkeä epäsuoran hallinnon rakenteita.

Kaksijakoinen valtio synnyttää tietyt reunaehdot sitä vastaan nouseville kansanliikkeille ja niiden mahdollisuuksille demokratisoida sitä. Mamdanin omat kenttätutkimukset koskevat Ugandan talonpoikien organisoitumista päälliköiden mielivaltaa vastaan ja Etelä-Afrikassa, Johannesburgissa, Sowetossa ja Durbanissa ammattiyhdistysliikkeenä alkunsa saanutta apartheidin vastaista liikettä.

Vastarinta maaseudulla johtaa tyypillisimmillään erillisiin etnisten ryhmien "sisällissotiin", jotka paradoksaalisesti usein ovat myös ryhmien välisten konfliktien alkusyynä. Vastarinnan ulottaminen keskushallintoon ja kaupunkien kansalaisyhteiskuntaan näyttää lähes mahdottomalta vaarantamatta kansakunnan yhtenäisyyttä. Jos ihmisten osallistumismahdollisuuksien lisääminen näytti Ugandassa olevan mahdollista vain edustuksellisen demokratian kustannuksella, edustuksellisen demokratian läpimurto Etelä-Afrikassa johti tribalismiin heimojen tapaoikeuden avulla hallitun maaseudun ympäröimissä kaupungeissa. Ensimmäinen vaihtoehto on rakenteellisesti konservatiivinen ja jälkimmäinen epävakaa, eivätkä ne siten tarjoa kestäväää pohjaa demokratisoitumiselle. Jotta demokratisoituminen olisi Mamdanin mukaan mahdollista, maaseutu ja kaupungit olisi kytkettävä osaksi yhtä ja samaa muutosprosessia.

Samalla kun kaupunkien ja maaseudun välinen kahtiajako on Mamdanin analyysin keskeisimpiä elementtejä, se on myös ongelmallisin. Yhtäläisyydet ja yhteydet kaupunkien ja maaseudun välillä ovat merkittävämpiä kuin Mamdani antaa ymmärtää. Asuminen sekä maalla että kaupungissa on tavallista. Todennäköisesti useimmista afrikkalaisista perheistä ainakin yksi jäsen hankkii lisäansioita kaupungeista. Tämän vuoksi myöskään ajatus kansalaisuudesta ei voi jäädä ainoastaan kaupunkeihin. Jos klientelismi poliittisena linkkinä tuo tribalismia kaupunkiin, miksi ei kaupunkien ja maaseudun välinen kommunikaatio tuo yhtä hyvin ajatusta kansalaisuudesta maaseudulle?

Mamdani sivuuttaa edustuksellisen monipuoluejärjestelmän potentiaaliset mahdollisuudet demokratisoida afrikkalaista valtiota liian ylimalkaisesti. Vaikka nykyiset monipuoluejärjestelmät eivät olekaan tähän pystyneet, Mamdanin omaa metodologiaa noudattaen kyseinen instituutio tulisi ottaa tarkempaan analyysiin. Samalla kansalaisyhteiskunnan todellisen toteutumisen myös kaupungeissa voi kyseenalaistaa. Näennäisen poliittisen liberalismia alta paljastuu suoraa ja epäsuoraa tukahduttamista, ihmisoikeuksien polkemista ja valtion väkivaltakoneistojen politisoimista. Ja jos mennään ajassa taaksepäin, siirtomaavallan ja eurooppalaisten siirtolaisten "kansalaisyhteiskunta" osoittautuu kaikkea muuta kuin pluralismia ja mielipiteen vapautta suosineeksi.

Mamdanin ansio on afrikkalaisen valtion jäsentäminen siellä, missä julkinen ja eksplisiittinen vallankäyttö tapahtuu. Sekä tiedotusvälineissä että mm. konfliktitutkijoiden mielipiteissä Afrikan poliittiset ongelmat selitetään usein modernin valtion ja "heimoidentiteettien" vastakkainasettelun kautta. Vaikka hajota ja hallitse -politiikka saatetaankin nähdä osana eliittien strategiaa ajaa omia

etujaan, valtio ja hallitus ymmärretään ainoastaan kansallisella tasolla merkityksensä saavina entiteetteinä. Kuitenkin valtio on olemassa kullekin yksilölle ja yhteisölle ainoastaan sikäli kuin se säätelee heidän elämäänsä. Afrikassa tämä säätely toteutuu väestön enemmistön osalta edelleen paikallistasolla etnisyytenä.

LIISA LAAKSO